

МЕКТЕПТЕ ГЕОГРАФИЯ ПРЕДМЕТИН ОКУТУУДА ОКУУЧУЛАРДЫН ДЕН-СОЛУГУН ЖАНА ӨМҮРҮН ТАБИЯТТЫН КЫРСЫКТАРЫНАН САКТООГО ҮЙРӨТҮҮНҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ОБУЧЕНИЯ СОХРАНЕНИЮ И СБЕРЕЖЕНИЮ ЗДОРОВЬЯ И ЖИЗНИ УЧАЩИХСЯ В ПРИРОДНЫХ КАТАКЛИЗМАХ ПРИ ОБУЧЕНИИ ПРЕДМЕТА «ГЕОГРАФИЯ» В ШКОЛЕ

Түйүндүү түшүнүктөр: табияттык кырсыктар, география предмети, окуу программасы

Ключевые слова: природные катаклизмы, предмет географии, учебная программа, техногенные ситуации, окружающая среда, здоровье, почва, безопасность. Правила безопасности.

Макалада каралуучу маселенин актуалдуулугу учурда табиятта, коомдо болуп жаткан ар кандай кырсыктардын (техногендик, табияттык, социалдык) көбөйүп, курчуп жатканы, ага жалпы эле адамдардын анын ичинен өсүп келе жаткан жаш муундардын даяр эместиги жана андан сактануунун жолдорун билбегендигинен адамдын өмүрүнө, ден-соолугуна зыян келип жаткандыгы менен түшүндүрүлөт.

Табияттагы болуп жаткан кырсыктардын келип чыгышы тоолуу экосистемалардын белгилүү өлчөмдө бузулушу б.а. кыркылган токойлордун, бадалдардын ордуна такыр болгон жылаңач жерлер пайда болуп топурактан, кардын көчүшүнө алып келүүдө. Мына ушул себептен эмне кылуу керек? – деген суроо келип чыгат.

Бул маселени жеңилдетүү же чечүү үчүн Кыргыз Республикасында түрдүү деңгээлде ар тараптуу иш чаралар жүргүзүлүп жаткан баарыбызга белгилүү. Бирок, ал иш чаралар көпчүлүк учурларда системалуу мүнөздө болбостон убактылуу же кокусунан эле өткөрүлүп окуучуларга табияттын кырсыктарынан сактануу үчүн зарыл болгон көндүмдөрү талапка жараша калыптанбай жаткандыгы коомчулуктун алдына көп милдеттерди коет. Мындай шартта жогорудагы белгиленген карама-каршылыкты кандайдыр бир деңгээлде чечүү үчүн окуучуларга жана балдарга мектепке чейинки, мектепте жана мектептен сырткаркы билим берүү процессинде системалуу мүнөздө ишке ашырылышы зарылдыгы келип чыгууда. Бул өңүттөн алып караганда учурда Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү

мектептеринин Базисттик окуу планына ылайык 1-5-класстарында “Турмуш-тиричилик коопсуздугунун негиздери” предмети 2012-2013-окуу жылынан баштап окутулууда. Ал эми жогорку класстарда бул предметтин мазмундук багыттарын башка окуу предметтеринин мазмунуну менен айкалыштырып окутуу каралган.

Жогоруда белгиленген адамдын ден-соолугун, өмүрүн сактоого багытталган окутуунун милдеттерин чечүүдө Жалпы билим берүү уюмдарынын Базисттик окуу планындагы табигый илимий предметтер (физика, биология, химия, география) предметтеринин мазмундарын айкалыштырып окутуу максатка ылайык. Анткени, баарыбызга белгилүү табигый циклдеги окуу предметтердин негизги максаты болуп окуучуларга Дүйнөнүн илимий сүрөттөлүшү жөнүндө элестөөлөрдү жана айлана-чөйрөгө, коомго, адамдарга, өзүнө нарктуу-эмоционалдуу позитивдүү мамилелерди калыптандыруу. Демек, окуучуларга табияттагы кезиккен кырсыктардан өз өмүрүн, ден-соолугун сактоо, ага нарктуулук мамиле кылуу табигый предметтердин мазмундук багыттарына карама-каршы келбестен, аны байытып, билимдин нарктуулук касиетин жогорулатууга шек жок экендигин билдирет. Азыркы учурда республиканын жалпы билим берүү мектептеринде 6-11 класстарда окутулуучу география предмети көтөрүлүп жаткан маселени чечүүгө чоң мүмкүнчүлүгү жана шарты бар. Мектепте окутулуп жаткан география предмети боюнча кайрадан иштелип, оңдолуп, толукталып басылып чыккан (2012-жылы) окуу программасынын мазмунунда табигый кырсыктар жөнүндө билимдер менен бирге, алардан адамдын ден-соолугун, өмүрүн сактап калууга зарыл болгон окуу билгичтиктери, көндүмдөрү (табигый кырсыктарга даяр болуучу) үч мазмундук багытта каралган (Таблица 1).

Табияттык кырсыктар, алардан сактануу жөнүндөгү билим, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн мектеп география предметинин программасында чагылдырылышы

1. Табияттагы өзгөрүүлөр жана ал учурда алып өзүндү алып жүрүүнүн эрежелери

№	Бөлүм, тема	класс	Эмнеге үйрөнүшөт
1	Литосфера. Жер кыртышынын кыймылы. Жер титирөө. Тышкы жана ички процесстердин таасири астында тоолордун жана түздүктөрдүн өзгөрүшү. өз жериндин жаратылышы жана экологиясы. Адам тарабынан өз жеринин табиятынын өзгөрүшү, аны коргоо	6	Мектептин коопсуздук картасын түзүшөт
2	Жердин литосферасы жана рельефи: рельеф ички жана тышкы процесстердин аракетинин натыйжасы. Географиялык кабык. Географиялык кабыктын касиеттери, анын түзүлүшү; Рельефтин жана климаттын табигый кубулуштардын пайда болушундагы ролу; Жаратылыштын адамдын жашоо-шарттарына болгон таасири;	7	Жердин рельефиндеги кырсыктарды талдап, анын чыгуунун себептерин аныктаганды үйрөнүшөт. Географиялык кабыктардагы табигый кубулуштардын мыйзам ченемдүүлүктөрүнүн бузулуу себептерин талкуулап, аны бузбоонун жолдорун иштеп чыгышат.
3	Туруктуу өнүгүү. Тоо аймактары. Жаратылыш компоненттеринин адамдын ден-соолугуна, жашоо-тиричилигине тийгизген таасири. Адамдын табиятка тийгизген таасири. Табигый ресурстарды сарамжалдуу пайдалануу жана жаратылышты коргоо. Адамды курчаган чөйрө жана калктын ден-соолугу. Табигый кырсыктар кубулушу жана алар менен күрөшүүнүн иш чаралары.	8	Кыргызстандагы жер титирөөлөрдүн аймактары боюнча карта, атлас менен иштеп, жердин түзүлүшү менен байланышын аныкташат; Жер титирөөдөн сактануунун ыкмаларын класста, мектептин сыртында жүрүүн эрежелерин кайталашат. Климаттын өзгөрүү себептерин локалдык, региондук, глобалдык деңгээлде талкуулашат; Климаттын өзгөрүүсүнүн адамдын ден-соолугуна, жашоо-тиричилигине тийгизген мисалдарын келтиришип, ой бөлүшөт

2. Селдер жана көчкүлөр жана алардан сактануунун жолдору

№	Бөлүм, тема	класс	Эмнеге үйрөнүшөт
	Жердин кабыктары. Гидросфера. Дарыя агымынын өзгөчөлүктөрүнүн жана багытынын рельефтен көз каранды болушу. Атмосфера өз жергесинин климатынын өзгөчөлүктөрү. Табияттын компоненттеринин өз ара аракеттери: тоо тектери, климат, суу, топурак	6	Тез ылдамдыкта кирген суу, дарыяларда, тоо капталдарында жүрүү эрежелерин талкуулашат;
	Жер планетасынын жаратылышынын башкы өзгөчөлүктөрү. Дүйнөлүк океан – гидросферанын негизги бөлүгү. Жер планетасынын үстүнкү бетинде жылуулук менен нымдын таралышынын көз карандылыгы.	7	Климаттын өзгөрүү процессинин Бүткүл дүйнөлүк суунун айлануусуна тийгизген таасирлери жөнүндө маалыматтарды талкуулашат жана жергиликтүү аймактардагы болуп жаткан климаттын өзгөрүү мисалдарын айтып беришет
	Жаратылыштын жалпы мүнөздөмөсү. Рельефтин формаларынын өнүгүшү. Жер көчкүлөр жана селдер. Бул кубулуштардан сактануу ыкмалары. Суу менен байланышкан коркунучтуу кубулуштар (ташкын, суу каптоо, кар көчкү, селдер) жана алардан сактануу. Жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу жана табиятты коргоо Адамдын аракетинин таасири астында жаратылыш комплекстеринин өзгөрүшү. Тири-	8	Ташкын, суу каптоодо, кар көчкү, сел учурларында өзүн туура алып жүрүүнүн эрежелерин практика жүзүндө топтордо иштеп, көрсөтүп беришет. Тоо аймактарында экскурсия, жүрүштөрдө коопсуздук эрежелерин иштеп чыгышат жана талкуулашат

чилик үчүн экстремалдык шарттары бар аймактарды өздөштүрүү. Табиятты коргоо жана жаратылышты пайдалануунун негиздери. Күндөлүк, эмгектик жана тиричилик аракеттерде өзүн жаратылышты коргоо жүрүм-туруму менен алып жүрүүнүн эрежелери		
---	--	--

3. Жыл мезгилиндеги аба ырайынын кескин өзгөрүшү жана коопсуздук эрежелери

№	Бөлүм, тема	класс	Эмнеге үйрөнүшөт
1	Жер планетасынын кабыктары өзүндүн жергеңдин жаратылышы жана калкы. Жер планетасынын негизги өзгөчөлүктөрү. Жердин атмосферасы жана климат. Климаттын өзгөрүүсү жана жашоо тиричиликке тийгизген таасири	6	Аба ырайдын өзгөрүүсүнө системалуу байкоо жүргүзүшөт жана ага жараша кийинүүгө үйрөнүшөт. Чагылган, буранак, мөңдүр, катуу шамал, тайгалак муз жолдордо жүрүүнүн эрежелерин талкуулашат жана иштеп чыгышат.
2	Географиялык кабык. Географиялык кабыктын касиеттери жана анын түзүлүшү. Аба ырайынын адамдын тиричилик шарттарына тийгизген таасири. Жер планетасынын жалпы мүнөздөмөсү. Климаттын дыйканчылыкка, транспортко, адамдын чарбасына жана тиричилигине тийгизген таасири. Кубулуштар: кургакчылык, керимсел, ураган, үшүк, тонголок (тайгалак).	7	Аба ырайдын, климаттын өзгөрүүсүнүн жашоо шартка, тиричиликке тийгизген таасирлерин аныктай алышат жана талкуулашат. Жаратылыштагы кубулуштардын пайдалуу жана зыян жактарын талдашат.
3	Тоолуу өлкөлөрдүн жаратылыш комплекстеринин ар түрдүүлүгү. өз республикандагы бийиктик алкактары жана алардын экологиялык проблемалары. Жаратылыш ресурстарынын сарамжалдуу пайдалануу. Жаратылыш процесстеринин түрлөрү, табигый кырсыктуу кубулуштар жана алар менен күрөшүүнүн иш-чаралары.	8	Өз жеринин аа ырайынын, климатыны өзгөчөлүктөрүн аныкташат, талкуулашат. Табигый кырсыктардын белгилерин аныкташат жана байкоо жүргүзүшөт, картасын түзүшөт.

Таблицада белгиленген табияттык кырсыктар жөнүндө билим, билгичтиктер, көндүмдөр окуу процессинде окутуунун системалуулук, илимийлүүлүк, уламалуулук, көрсөтмөлүүлүк, практикалык принциптеринин негизинде инсанга багыттап окутуунун технологияларынын деңгээлинде ишке ашыруу менен бирге төмөндөгү педагогикалык шарттарды эске алуу зарыл:

1. Табияттагы болуучу кырсыктар жөнүндөгү билимдерди актуалдаштыруу

2. Предмет аралык байланыштарды уюштуруу

3. Табияттагы болуучу кырсыктар жөнүндөгү билимдерди, ишмердүүлүктөрдүн ыкмаларын өздөштүрүү

4. Окуу процессинде окутуунун активдүү формаларын колдонуу

5. Окуу процессинде жергиликтүү материалдарды жана окуучунун жеке тажрыйбасын пайдалануу

6. Табияттагы болуучу кырсыктар жөнүндөгү окуучулардын көндүмдөрүн жаратылыш чөйрөсүндө жана ишмердүүлүгүндө пайдалануу

Жогорудагы сунушталган педагогикалык шарттардын ар бирине кыскача токтолуп көрөлү.

Табияттагы болуучу кырсыктар жөнүндөгү билимдерди актуалдаштырууда окуучуларга учурдагы болуп жаткан табияттын кырсыктарынын келип чыгуу себептерин, ага тийгизген факторлорду белгилеп жана бул кырсыктарга адамдардын кандай деңгээлде даяр болуу керектигин белгилөө керек. Ошондой эле окуучулардын күнүмдүк турмушунда болуп жаткан табияттын ар кандай кубулуштарынан мисал келтирип, аларды ынандыруу үчүн көрсөтмөлүү окуу материалдар менен тааныштыруу зарыл. Мындан сырткары окуучулардын табияттын кырсыктарынан сактануу көндүмдөрүн калыптандырууда окутууну предмет аралык байланыштар аркылуу, табигый циклдеги предметтер менен биргеликте ачык асман алдындагы практикалык сабактарды өтүү окутуунун практикалык багытын камсыз кылат жана зарыл болгон жашоо көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн окуу кырдаалын түзүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

Окуу процессинде окутуунун активдүү формаларын, жергиликтүү материалдарды жана окуучунун жеке тажрыйбасын пайдалануу окуучулардын окуу материалдын анын жашоосу үчүн зарыл жана аны өзүнүн жашоо-тиричилигиде пайдасы тийээринен ынанып, өздөштүрүүгө шарт түзөт. өзгөчө окуу процессинде ролдошкон, оюн, сцена сабактарынын уюштурулушу учурдагы инсанга багыттап окутуунун талаптарына жооп берет жана окутуунун натыйжалуулугун камсыз кылат.

Биз бул макалабызда табияттын кырсыктарынан окуучулардын ден-соолугун жана өмүрүн сактап калуу маселелерин мектепте 6-8-класстарда окутулуучу география окуу предметинин “Физикалык география” курсунун гана алкагында карадык. Кийинки макалаларыбызда жогорку класстарда окутулуучу “Экономикалык-социалдык география” курсунда бул маселенин окуу про-

цессинде ишке ашыруунун ыкмаларына арнайбыз деген ойду билдиребиз.

Адабияттар:

1. Жалпы билим берүүчү уюмдар үчүн география боюнча окуу программасы. 6-11- класстар. Бишкек, 2012
2. Коркунуч менен катар жашаганга үйрөнөлү. Мугалимдер үчүн методикалык окуу курал / Ветошкин Д.А., Постнова Е.А. ж.б. Бишкек, 2009
3. Турмуш-тиричилик коопсуздугу. Мугалимдер үчүн методикалык курал /Джунушалиева К.К., Чжен И.А. Бишкек, 2013
4. Турмуш-тиричилик коопсуздугу предметинин программасы. Жалпы билим берүүчү уюмдарынын I-V класстары үчүн. – Б., 2013